

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Рўйхатга олинди:

№ БД – 5120100 – 4.02

2016 йил "9" *01*

МАТНШУВОСЛИК
ФАЦ ДАСТУРИ

Билим соҳаси: 100000 – Гуманитар соҳа

Таълим соҳаси: 120000 – Гуманитар фанлар

Таълим йўналиши: 5120100 – Филология ва тилларни ўқитиш
(Ўзбек филологияси)

Тошкент — 2016

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2016 йил "22" 01 даги "26"-сонли буйругининг 2-иловаси билан фан дастури рўйхати тасдиқланган.

Фан дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишлари бўйича Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашининг 2016 йил "9" 01 даги 1 - сонли баённомаси билан маъқулланган.

Фан дастури Ўзбекистон Миллий университетида ишлаб чиқилди.

Тузувчи:

Зоҳидов Р. – ЎзМУ доценти, филология фанлари номзоди

Такризчилар:

Ҳасанов С. – ЎзРФА Адабиёт музейи директори, филология фанлари доктори, профессор

Пардаев Қ. – ЎзМУ доценти, филология фанлари номзоди

Фан дастури Ўзбекистон Миллий университети Кенгашида кўриб чиқилган ва тавсия қилинган (2017 йил "21" 11 даги 3 - сонли баённома).

Кириш

Дунёдаги ҳар бир халқ ўзининг ёзма тарихига эга. Бу тарихни ўрганишда ҳеч бир манба ёзма ёдгорликлардек батафсилликка даъво қилолмайди. Аждодларимиз ҳаётини бутун тафсилотларигача бағрига жойлаган кўлёзма манбалар ўтмиш билан бугунни боғловчи кўприк. Инсоний тамаддун тарихида қадимий кўлёмаларнинг аҳамияти шу даражада экан, бу бебаҳо маънавий меросга чинакам ворис бўлиш учун уларни чуқур ўрганиш, ўрганилганда ҳосил бўлган билимни оммалаштириш талаб қилинади. Мустақиллик йилларида мамлакатимизда маънавий меросни ўрганиш, миллий қадриятларни тиклаш ишларига эътибор кучайди. Натижада миллат руҳиятида ўз-ўзини англаш туйғуси янада жонланди, аждодлар қолдирган маънавий меросга ворис бўлиш иштиёқи уйғонди. Шу маънода, қадим адабий манбаларни кўлёзма нусхалар асосида нашр этиш, уларнинг мукамал илмий изоҳлар, кўрсаткичлар билан таъминланган танқидий матнни тайёрлаш, адабий манбашунослик ва матншунослик йўналишида янги илмий-назарий тадқиқотлар олиб бориш ҳар қачонгидан ҳам долзарб масалалардан бири бўлиб турибди. Фондларда мавжуд кўлёзма ва тошбосма матнларни ўқиш ва тадқиқ этиш малакасига эга бўлиш бўлажак филологлар учун муҳим вазифадир.

Фаннинг мақсади ва вазифалари

Фаннинг мақсади – муайян малакага эга матншунос мутахассислар тайёрлаш, талабаларда “Матншунослик” фани бўйича етарли билим, малака ва кўникма ҳосил қилиш, уларни қадимий меросимизга ҳурмат ва муҳаббат руҳида тарбиялаш ҳамда келажакда илмий фаолият билан шуғулланишлари учун замин ҳозирлашдан иборат.

“Матншунослик” фанининг вазифалари – талабаларда шу фаннинг асосий масалалари, мавзулари, ҳулосалари, умумлашмалари ҳақида тасаввур туғдириш, эски ўзбек ёзувидаги манбаларни ўқиш, уқиш, таҳлил ва талқин қилишга ўргатиш, қадимий матн адабий-баддий асар таҳлилига ўргатишдан иборат.

Фан бўйича билим, кўникма ва малакага қўйиладиган талаблар

“Матншунослик” фани бўйича талаба матншунослик ва тилшуносликдаги матн тушунчасининг фарқи, араб ёзуви тарихи, матншуносликнинг долзарб муаммолари, табдил, транскрипция, транслитерация, мумтоз матнларни тушунишда лугат илмининг ўрни, эски ўзбек ёзуви, кўлёзма китобда унвоннинг аҳамияти, мумтоз матнда илмий кўрсаткич имконияти, кўлёзма турлари, хатологлардаги илмий тавсиф тузилиши, настаълик хатидаги тошбосма ва кўлёзма китобларни ўқий олиш, XX аср боши ислоҳ қилинган алифбони ўқиб тушуниш, назмни насрий баён

килиш, мумтоз матни мухтасар ва тўла шархлаш, адабий манбани таснифлаш билими, малакаси ва кўникмаларига эга бўлиши керак.

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

“Матншунослик” фани асосий ихтисослик фанлардан бири ҳисобланиб, Филология ва тилларни ўқитиш (Ўзбек филологияси) йўналиши бўйича 6-семестрда ўқитилади. Ушбу фан дастури “Тил тарихи”, “Ўзбек халқ оғзаки ижоди”, “Ўзбек мумтоз ва миллий уйғонни адабиёти” каби умумқасбий фанлар билан узвий боғланган бўлиб, ушбу фанларда акс этган айрим адабий-назарий масалаларни қамраб олиши жиҳатидан уйғунлик касб этади.

Фаннинг ишлаб чиқаришдаги ўрни

Олий ўқув юртиларида филологик таълимни йўлга қўйишда ушбу фан муҳим аҳамият касб этади. Қадимги адабий манбаларни қўлёзма ва тошбосма нусхалар асосида нашр этиш, уларнинг мукамал илмий изоҳлар, кўрсаткичлар билан таъминланган танқидий матнларини тайёрлаш, фондларда мавжуд қўлёзма ва тошбосма матнларни тадқиқ этиш билан бевосита филолог мутахассислар шуғулланади. Шунинг учун сабабли ушбу фан ихтисослик фанларидан бири ҳисобланиб, ўзбек тили ва адабиёт фанининг ажралмас бўлагидир.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабаларнинг “Матншунослик” фанини ўрганишлари учун ўқитишнинг илғор ва замонавий усулларидан фойдаланиш, янги педагогик технологияларни татбиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Фанни ўқитишда педагогик технологиялар ҳамда “Ақлий ҳужум”, “Мунозара” каби, шунингдек, мавзунинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда бошқа интерфаол усуллардан фойдаланиш тавсия этилади.

Дастурда кўрсатилган мавзулар маъруза, амалий машғулот, семинар машғулотлари шаклида олиб борилади, шунингдек, фаннинг долзарб масалалари талабаларга мустақил таълим сифатида ўзлаштириш учун берилди. Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, маъруза матнлари, техник воситалардан фойдаланилади. Маъруза, амалий ва семинар машғулотлари замонавий педагогик технологиянинг илғор методлари орқали ҳамда слайдлар, мультимедиа намуналари билан ўтказилади.

Асосий қисм

Фаннинг назарий машғулотлари мазмуни

Ўзбек матншунослиғи тарихи ва унинг хорижий матншуносликдан фарқли жиҳатлари

Ўзбек матншунослиғи тарихи ва унинг ўзига хос жиҳатлари. Жаҳон матншунослиғи тажрибалари. П.Шамсиев, Ҳ.Сулаймон, И.Султон илмий тадқиқотларида матншуносликка оид қарашлар. Рус матншуносларидан Д.С.Лихачев, Б.В.Томашевскийнинг илмий қарашлари.

Ўзбек матншунослигининг шаклланиш босқичлари

Қадим туркий адабий манбаларнинг матний тадқиқи. Навоий адабий мероси ва унинг оммалашув омилилари. XX асрда мумтоз адабий меросга муносабат масаласи. Жадидларнинг матншунослик фаолияти. Шўролар даврида матншунослик. Мустақиллик матншунослигининг ўзига хос хусусиятлари.

Матншунослик ва манбашуносликдаги муштарак қонуниятлар

Матн тарихини тиклашда манбаларнинг ўрни. Матний тадқиқда манбалараро таъсир масаласи. Матншунослик ва манбашунослик фаолиятининг ўзаро узвийлиги. “Матндан – манбага, манбадан – матнга” тизими.

Матншуносликнинг назарий асослари

Матн тарихи тушунчаси. Қўлёзма матнларни хиллаш, таснифлаш, саралаш қоидалари. Қўлёзма ва топбосма нусхаларнинг тармоқланиши. Асос ва ёрдамчи нусхаларни танлаш тамойиллари. Ишончли нусхани тиклаш мезонлари.

Мумтоз адабий манбаларга эдицион нуқтан назардан ёндашув тамойиллари

Аслият ва таब्дия масаласи. Йиғма ва илмий-танқидий матн. Илмий-танқидий матн дастхат нусханинг шартли тақдими сифатида. Танқидий матнда илмий аппаратнинг ўрни. Матнга ҳавола қилинган илмий кўрсаткичлар таркиби.

Китобатчилик тарихи

Қўлёзмаларни китоб ҳолига келтириш жараёни. Қоғозрез (қоғоз тайёрловчи), хаттот (кўчирувчи), лаввоҳ (сарлавҳа ва жадвалларни зийнатловчи), рассом (қўлёзмага миниатюралар ишловчи) ва саххоф (муқовасоз) хизматлари. Китобнинг тузилиши: басмала, ҳамд, унвон, матн. Ички унвонлар, ҳошия, пойгир, колофон. Қўлёзма китобнинг нодирлик хусусиятлари. Қўлёзма санасини аниқлаш мезонлари. Қоғоз турлари. Ҳуснихат. Настаблик ва насх. Колофон. Унвон. Пойгир.

Хаттотлик

Марказий Осиё хаттотлик санъати тарихидан. Хаттотлик мактаблари. Хирот, Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Фарғона, Тошкент хаттотлик мактаблари. Машхур хаттотлар. Бадий ижодда хуснихатнинг ўрни. Алишер Навоий, Бубур, Фуркат, Муқимий, Камий каби шоирларнинг, Бойсунқур Мирзо, Ғариб Мирзо, Бадруззамон каби Темурий ҳукмдорларнинг моҳир хаттотлар ҳам эканлиги.

Қадимий тошбосма ва босма китоблар

Ўзбек матбаачилик тарихи. Тошбосмада котибнинг ўрни. Тошбосма ва босма китобларнинг афзалликлари. Тошбосма матнлардаги тафовутлар. Матн тарихини тиклашда тошбосма китоблар дебочасидаги маълумотномаларнинг аҳамияти.

Матний тафовутларни ўрганиш асослари

Матн таҳрири масаласи. Муаллиф таҳрири. Услуб билан боғлиқ таҳрир. Ғоҳий таҳрир.). Назарий ҳулосалар. Котиблар билан боғлиқ таҳрир. Қоришиқ таҳрир. (Навоий, Бобур, Фузулий, Сўфи Оллоёр, Фуркат шеърини мисолида)

Шарҳ илми илдизлари

Тафсирлар шарҳ илмининг илдизи сифатида. Муфассирлик мактаблари. Тафсирларнинг тармоқланиши. Ҳадисларга ёзилган шарҳ китоблари. Турли фан соҳасидаги шарҳ китоблари. Адабий манбаларга шарҳлар. “Маснавийи маънавий” шарҳлари.

Навоий асарларининг шарҳланиши

Навоий асарларига тузилган луғатлар. “Ҳамса” дostonлари сюжетлари асосидаги халқ китоблари матни. “Ҳамса” дostonларининг турлича талқинлари. “Ҳамса” дostonларининг замонавий насрий баёнлари.

Глосс, конъектура ва интерполяция

Ҳошия, шарҳ ва киритма матнларнинг хос хусусиятлари. Глосс, конъектура ва интерполяцияга оид Шарҳ ва Ғарбдаги илмий қарашлар. Герменевтика. Талқинларнинг матн мукамаллигини таъминлашдаги ўрни.

Кўп нусхали қўлёзма устида ишлаш

Кўп нусхали қўлёзмаларни қиёслаш методлари. Таянч манбаани аниқлаш. Матнни муқояса этишнинг илмий усуллари. Таянч нусхани тўлдиринида ёрдамчи нусханинг аҳамияти. Ёрдамчи нусхаларни таснифлаш мезонлари.

Ягона нусхали қўлёзма устида ишлаш принциплари

Шарҳ ва Ғарб олимларининг ягона нусхали қўлёзма устида ишлаш тажрибалари. Д.С.Лихачев усули. Бу хусусда ўзбек матншуносларининг илмий қарашлари. Ягона нусхали қўлёзмани ўрганишда ёндош манбаларни танлаш тамойиллари.

Матн тарихини комплекс ўрганиш

Ижодкор концепцияси, манба йўналиши ва матн аниқлиги. Матнни бошқа асарлар билан боғлиқликда текшириш усуллари. Бирламчи манбаларни таснифлашдаги қоидалар. Хронологик тасниф. Биографик тасниф.

Қўлёзма манбалар

Баёз. Баёз қўлёзма манба сифатида. ЎзФА Шарҳшунослик институтида, Алишер Навоий номидаги Давлат Алабиёт музейида, ЎзМУ қўлёзмалар музейида сақланаётган қўлёзма баёзлар. Баёзнавислик. Баёзнавис шоирлар (Камий, Муқимий, Ҳазиний, Хислат, Сидкий Хондайликий).

Тазкира

Тазкиранинг тузилиши ва ўзига хос хусусиятлари. Тазкиранавислик тарихи. “Йатиматуд даҳр” (Ас-Саолибий), “Тазкиратуш шуаро” (Давлатшоҳ Самарқандий), “Мажолисун нафоис” (Навоий), “Тазкиратул аҳбоб” (Нисорий), “Мажмуатуш шуаро” (Фазлий Намангоний), “Мажмуатуш шуарои Ферузшохий” (Табибий) каби тазкираларнинг миллий адабиёт тарихини ўрганишдаги ўрни ва аҳамияти. XX аср тазкиралари. “Хива шоирлари таржимаи холи” (Лафасий), “Тазкирани Қайюмий” (П.Қайюмов), “Тошкент шоирлари” (Мўминжон Тошқин). Мазкур тазкиралар ва адабий жараён.

Девон, куллиёт, кажкул

Девоннинг манба сифатидаги ўзига хослиги. Тузилиши Навоий “Чор девон”и. Девоннинг қўлёзма нусхалари. Огаҳийнинг “Таъвизул ошиқин” девони ва қўлёзмалари. Огаҳий девонининг ўзига хос хусусиятлари. Соҳиб девон шоирлар (Хусайний, Бобур, Убайдий, Мунис, Комил, Феруз, Табибий ва бошқалар). Дебоcha. Унинг ўзига хослиги, ижодкор биографияси ва адабиёт тарихини ўрганишдаги аҳамияти. Девоннинг манба сифатидаги аҳамияти. Куллиётнинг манба сифатида ўзига хослиги. Тузилиши. Талаблари. Куллиётнинг ижодий салоҳият мезони эканлиги. Шарҳ адабиётида санокли ижодкорларгина куллиёт тузганлар. Навоий куллиётлари. Уларнинг хорижда ва мамлакатимизда сақланаётган қўлёзмалари. Кажкулнинг баёз ва мажмуалардан фарқи. Кажкул тузиш анъанаси. Кажкулнинг муайян ижодкор таржимаи холи, фаолияти, дунёкарашини ўрганишдаги аҳамияти. Фуркат “Кажкул”и. Унинг тузилиши.

Таржима асарлар матнини ўрганишнинг илмий асослари

Таржима асарларнинг ўзига хос хусусиятлари. Таржима ва аслиятни қиёслашнинг илмий усуллари. Таржима матни ўрганишда замон ва маконни аниқлашнинг аҳамияти. Аслиятнинг матний тафовутларни таҳлил этишдаги ўрни. Таржима асарларда глосс ва интерполяция.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулотлардан талабаларнинг фольклор асарларни ўқиш, таҳлил қилиш бўйича кўникмалар ҳосил қилиши ва эришилган натижаларни келгуси фаолиятларида қўллай билиши назарда тутилади. Шунингдек, амалий машғулотларни ташкил этишда, асосан, бирламчи назарий манбалар бўйича савол-жавоблар уюштирилади. Савол-жавоблар жараёнида мавзуларнинг умумий хусусиятлари ҳақида хулоса қилинади.

Амалий машғулотларни ўтказиш бўйича тавсия этиладиган тахминий мавзулар:

1. “Ҳайратул аброр”, “Ҳазойинул маоний” ва “Мезонул авзон”нинг илмий-танқидий матнлари.

2. Матн таҳрири турлари.

3. “Зарбулмасал” илмий-танқидий матни.

4. Навоий асарлари табдили.

5. Матншуносликнинг долзарб муаммолари.

6. Мумтоз адабий манбаларга қилинган илмий кўрсаткичлар.

7. Қўлёзма ва тошбосма манбалар.

8. Шарҳ илми ва герменевтика.

9. Маснавийи маънавий шарҳи (Ж. Камол таржимаси мисолида).

10. “Хамса”нинг насрий баёнлари.

таҳлил ва талқин этишга йўналтиради. Талабалар эгаллаган билимларини дарсларда мунозара ёки маъруза шаклида ҳимоя қилади.

Мазкур рўйхатдаги мавзулардан семинар машғулоти учун ажратилган соатлар ҳажмига мос ҳолда танлаб фойдаланиш тавсия этилади.

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

“Матншунослик” фанини ўрганувчи талабалар аудиторияда олган назарий билимларини мустаҳкамлаш ва амалий масалаларни ечишда кўникма ҳосил қилиш учун мустақил таълим тизимига асосланиб, кафедра ўқитувчилари раҳбарлигида, мустақил иш бажарадилар. Бунда улар кўшимча адабиётларни ўрганиб ҳамда Интернет сайтларидақ фойдаланиб рефератлар ва илмий докладлар тайёрлайдилар, амалий ва семинар машғулоти мавзусига доир уй вазифаларини бажарадилар, кўргазмали хуроғлар ва слайдлар тайёрлайдилар.

Талаба мустақил ишни тайёрлашда муайян фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланишга тавсия этилади:

- амалий машғулотларга тайёргарлик;
- семинар машғулотларига тайёргарлик;
- дарслик ва ўқув қўлланмалар бўйича фан боблари ва мавзуларини ўрганиш;

▪ таркатма материаллар бўйича маъруза қисмини ўзлаштириш;

▪ махсус адабиётлар бўйича фан бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;

▪ талабанинг ўқув, илмий-тадқиқот ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган фан бўлимлари ҳамда мавзуларни чуқур ўрганиш;

Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг мавзулари:

1. Ўзбек матншунослиги тарихи: илмий-танқидий матн;

матншуносликнинг долзарб муаммолари.

2. П.Шамсиевнинг ўзбек матншунослигининг шаклланишидаги ўрни.
3. “Мезонун авзон”нинг илмий-танқидий матнини тузиш принциплари.
4. А.Рустамий – матншунос.
5. В.Раҳмоновнинг матний тадқиқ бўйича кузатишлари.
6. Қўлёзма китобларга тузилган каталоглар таркиби.
7. Фуркат ижодини ўрганиш муаммолари.
8. Адабий мактабларнинг маърифатпарварлик адабиётида тутган ўрни.
9. Мустақиллик даври матншунослиги.
10. Қундалик матбуотдаги матншунослик мавзусидаги баҳс-

мунозаралар.

11. Чўлпон шеърларининг матний тадқиқи.
12. “Ҳамса” дostonларининг насрий баёнлари.
13. Ўзбек матншунослигининг шаклланиш босқичлари.
14. “Насойимул муҳаббат”нинг илмий-танқидий матни.
15. Матншуносликнинг адабиётшунослик ва тилшунослик

тараққиётидаги ўрни.

16. Д.С.Лихачевнинг матн таҳрири билан боғлиқ қарашлари.
17. Таянч нусхани аниқлаш мезонлари.
18. Архившунослик.
19. Кодикология.
20. Палеография.
21. Н.Жумахўжанинг матншунослик мавзусидаги тадқиқотлари.
22. Истиклол даври ўзбек матншунослигидаги сифат ўзгаришлари.
23. Ҳозирги адабий жараён ва матншунослик.
24. “Зубдатут таворих” матни.
25. Нашр турлари.
26. Қўлёзма ва тошбосма китоблар.
27. Матншуносликда илмий тавсиф.
28. “Сўз хусусида сўз” китобида истилохлар талқини.
29. Матн тили муаммолари.
30. Матншуносликда луғат илмининг аҳамияти.
31. Глосс. Шарҳларга шарҳлар.
32. Матншуносликда матн тушунчаси.
33. Матни тушунишда ижодкор концепциясини аниқлаш омили.
34. Табдил муаммолари.
35. Ш.Сирожиддинов – матншунос олим сифатида.

Изох: Ишчи дастурни шакллантириш жараёнида мустақил таълим соатлари ҳажмига мос ҳолда мавзуларни танлаб белгилаш тавсия этилади.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

Асосий адабиётлар

1. Ш.Сирожиддинов, С.Умарова “Ўзбек матншунослиги қирралари” Т.: Академнашр, 2015
2. Зоҳидов Р. “Саботул ожизин” асари манбалари, шарҳлари ва илмий танқидий матнини комплекс ўрганиш муаммолари –Т.:Muharrir, 2015.

Қўшимча адабиётлар

3. Лихачев Д.С. Текстология. –М.-Л.: АНС. 1962.
4. Рейсер С. А. Основы текстологии. –Л.: Просвещение. 1978.
5. Алишер Навоий. Ҳайрат-ул-аброр. Илмий танқидий матн. (Тузувчи: Порсо Шамсиев), –Т.: Фан, 1970.
6. Зуфаров Т. Хаг таълими. –Т.: Merius, 2010.
7. Исмоилов М. Хужжатшунослик ва Марказий Осиё дипломатикаси. Ўқув қўлланма. – Т.: Akademnashr, 2010.
8. Исҳоқов Ф. Гулханийнинг “Зарбулмасал” асари. Т.: “Фан”, 1976.
9. Йўлдошев Иброҳим. Ўзбек китобатчилиқ терминологияси. – Т.: Фан, 2004.
10. Йўлдошев М. Бадий матн лингвопoeтикаси. Т.: Фан, 2008.
11. Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси. Т.: Muharrir, 2011.
12. Каталог фонда института рукописей. I том. – Т.: Фан, 1989.

13. Комилов Н. Бу қадимий санъат.. Т.: Гафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти,1987.
14. Правила подготовки к изданию памятников литературы Востока.– М.: ИВЛ, 1959.
15. Сирожиддинов Ш., Алишер Навоий манбадарининг қиёсий, типологик-текстологик таҳлили. Т.: Академнашр, 2011

Интернет сайтлари

16. www.ziyo-net.uz
17. www.literature.uz
18. www.kutubxona.uz

